

Stoiko Popov: „UZROČNOST U DRUŠTVU“
izdanje BKP, Sofija 1964.

Savremena bugarska literatura iz oblasti sociologije i filozofije istorije sve više ispoljava tendenciju oslobođenja od dogmatsko-spekulativnog rasuđivanja. Javlja se radovi koji očigledno teže empirijskoistraživačkoj delatnosti i savremenoj sociološkoj analizi društvenih pojava, posebno onih koji čine specifikum bugarskog socijalističkog društva. Jedna takva monografija „Uzročnost u društvu“ pojavila se u izdanju Bugarske komunističke partije, čiji je autor „kandidat filozofskih nauka“ Stoiko Popov.

Autor počinje sa razmatranjem *odnosa između uzročnosti, nužnosti, zakonomernosti i slučajnosti u društvu*. Pošto je objasnio da je veličina marksističke dijalektike i materijalizma u naučnom razumevanju uzročnosti, Popov daje marksističku odredbu uzročnosti koja ukazuje na prevazilaženje domarksističkog, mehanističko-materijalističkog razumevanja suštine i forme socijalnog kauzaliteta. Tako je po njemu uzročnost „filozofska kategorija koja označava onu oblast sveopšte povezanosti, koja se odnosi na rađanje date promene kao rezultat uzajamnog uticaja među predmetima i pojavama i unutra njih i na one procese i pojave koje zadržavaju promenu i razvitak“ (strana 6). Uzročnost to je, dakle, međuuticaj predmeta (pojava) u konkretnom vidu i između konkretnih predmeta (pojava). Nužnost, opet, kao sociološka kategorija označava unutrašnju svojstvenost svake uzročne veze. Nužnost odražava postojano, suštinsko i unutrašnje-tipično u procesu istorijskog razvoja. Usled toga je nužnost i nemoguća bez uzročnosti, pa zato onaj „ko priznaje istorijsku nužnost, ne može a da ne priznaje i društvenu uzročnost. I obratno, ko odriče uzročnost u društvu, taj, hteo to ili ne, stiže do negacije istorijske nužnosti“ (strana 9).

Prateći nadalje dijalektičku vezu između navedenih kategorija Popov konstatuje da se nužnost ispoljava kroz dva osnovna oblika — zakonomernost i slučajnost. Zakonomernost je istovremeno opšta i nužna veza koja se ponavlja u redu pojava, a slučajnost označava stanje kad se pri datim uslovima ne javlja obavezno data pojava odnosno data pojava može da se ostvari ili ne. Slučajnost se time ne suprotstavlja uzročnosti mada je kao takva protivrečna nužnosti. Upravo u ovoj prvoj glavi pisac je najinteresantniji svojim razmišljanjima o vrstama slučajnosti i njihovom odnosu prema uzročnosti i nužnosti. Popov razlikuje unutrašnje i spoljne slučajnosti. On smatra da je nepravilno tumačenje prema kome je nužnost vezana za nešto unutrašnje u odnosu na datu pojavu a slučajnost predstavlja nešto spoljašnje. To je, misli on, loša interpretacija Engelseve formulacije da je slučajnost forma nužnosti. Takva interpretacija vodi tome da je nužnost sadržina a slučajnost — forma. Međutim, smatra Popov, nužnost se odnosi ne samo na sadržinu već i na formu jer je forma struktura, način orga-

nizacije sadržine. Slučajnost je, opet, specifično ispoljavanje onog što je bitno, opšte u sadržini i formi. Proizilazi da ne postoji samo unutrašnja nužnost pojava, već i njihova unutrašnja slučajnost. Za razumevanje te unutrašnje slučajnosti potrebno je razlikovati dva smisla forme. U jednom slučaju forma označava konkretnu organizaciju, konkretnu strukturu sadržine (što je suštinsko značenje te kategorije). U drugom slučaju forma je način postojanja i ispoljavanja nečeg (kretanje je forma postojanja materije) i upravo se u tom smislu upotrebljava kategorija forme kad se govori da je slučajnost forma ispoljavanja nužnosti. Kretanje, prostor i vreme kao forme (načini) postojanja materije su osnovno, najopštije, unutrašnje prisutno i neodvojivo svojstvo materije bez kojih ona ne može da postoji. Ovde je reč o svojstvu kao formi, načinu postojanja i ispoljavanja — kao unutrašnja slučajnost i oblik unutrašnje nužnosti.

I dok su unutrašnje slučajnosti svojstvene prirodi predmeta i pojava, dotle su spoljne suprotnosti one slučajnosti čiji uzroci leže u prirodi drugih pojava. Te spoljne slučajnosti (kao spoljni uticaji) mogu rušiti ili sputavati prirodu nekih pojava, ali mogu i pozitivno uticati na njihov razvoj (na primer, pogodna geografska sredina i njen uticaj na društvo).

Popov ide i dalje u analizi vidova slučajnosti, pa kaže da one mogu biti i takve slučajnosti kad su dopuna a istovremeno i forma konkretnog ispoljavanja date nužnosti, ili kad su samo dopuna date nužnosti ali ne i obavezna njena forma konkretnog ispoljavanja. Kod primera u vezi sa „rukovodećom ulogom komunističke partije“ (koja u shvatanju pisca predstavlja nužnost prelaza od kapitalizma ka komunizmu) za prvi vid slučajnosti uzimaju se konkretne društvenoneophodne i korisne delatnosti komunista u izgradnji socijalizma (što je forma ispoljavanja i dopuna zakonomernosti „rukovodeće uloge komunističke partije“): Međutim, ukoliko pojedinci ili čitava partija ispoljava dogmatske i revizionističke pogledе i metode reč je o drugoj vrsti slučajnosti, pošto „ti pogledi i delatnosti nisu forma ispoljavanja nužnosti rukovodeće uloge komunističke partije, jer nisu društveno neophodni radi zauzimanja vlasti i izgradnje socijalizma“ (strana 23).

U drugoj glavi Stoiko Popov razmatra *socijalni kauzalitet i zakonomernost i problem „cilja“ i „smisla“ ljudske istorije*. Najpre, autor podvrgava kritici idealističko i metafizičko protivstavljanje teleološkog kauzalnom objašnjenju istorijskog razvitka. U teorijama predstavnika nemačke klasične filozofije na čelu sa Hegelom, u agnosticizmu Karla Jaspersa, u hrišćanskom idealizmu H.H. Valza, u eklekticizmu Rajmond Arona, idealističkim spekulacijama K.K. Popera, Alfred Vebera, Hendrik de Mana i mnogih drugih starih i mladih predstavnika nemarksističkog, antimaterijalističkog i metafizičkog shvatanja razvoja ljudskog društva. Popov otkriva teleološke koncepcije o „svrsishodnosti“, „smislu“ i „cilju“ ljudske istorije kao protivstav marksističkom, istorijskomaterijalističkom učenju o uzročnosti i zakonomernosti u društvu. Nasuprot njima, Popov razvija misao da je pitanje smisla i cilja pitanje ne istorije, društva kao celine već da je to stvar pojedinaca, grupa, klasa i njihovih konkretnih istorijskih uslova u kojima se pojavljuju. „Neppravilno je — piše Stoiko Popov — da se govori o cilju i smislu ljudskog života uopšte ili pak, kako smatraju neki ideolozi imperijalizma, da je besmisleno živeti, pošto niko ne zna šta će mu doneti budućnost. Pravilna je druga pretpostavka pitanja, a upravo: čim objektivne zakonomerne tendencije zahtevaju da se reši određeni zadatak, svi progresivni ljudi nalaze i treba da nađu smisao svog života na konkretnoj etapi u borbi za rešenje tog zadatka.

Ne treba da se poistovećuju pojmovi cilja i smisla života iako su povezani. Cilj života je ono čemu težimo na datoj etapi. Smisao života je objektivno značenje postojanja datog cilja. Cilj nije smisao života ali on ima objektivni društveni značaj. Cilj savremenog čoveka je izgradnja komunizma, a smisao života savremenog čoveka se sastoji u borbi za ostvarenje tog cilja" (strana 52).

Autor monografije „Uzročnost u društvu“ smatra da je istorijska nužnost ispoljavanje suštinske uzročnosti odnosno zakonitosti u društvu, što će reći da je u istorijskoj neophodnosti sadržan i ključ za odgovor na pitanje smisla i cilja ljudskog života. „Ono što idealisti nazivaju 'cilj' i 'smisao' istorije, istorijski materijalizam objašnjava zakonomernom smenom jednog sa drugim načinom proizvodnje materijalnih dobara“ (str. 64 do 65). Kretanje i zakonomernost razvoja procesa i odnosa ekonomskog života ljudi, zajedno sa društvenom zakonitošću koja je specifična za dati stupanj istorijskog razvitka ekonomske formacije društva ili za datu oblast vanekonomskeg života ljudi, osnova je celokupnog razvoja društva, ljudske svesti i njene sposobnosti utvrđivanja ciljeva i zadataka koji kao idealna slika predstavljaju željeni budući rezultat ljudskih delatnosti. Odbacujući Bernštajnovu tezu da je kretanje sve a cilj — ništa, kao i apstraktno-dogmatsku teoriju rukovodilaca Komunističke partije Kine o generalnoj liniji svetskog komunističkog pokreta, koja ne vodi računa o specifičnim zakonima društvenog razvitka, Popov zaključuje: „I tako marksisti-lenjinisti ne govore uopšteno o cilju i smislu ljudske istorije ili o besmislenosti ili besperspektivnosti iste. Oni govore o objektivnim zakonima istorijskog razvitka, o karakteru savremene epohe i o realnoj perspektivi svetskog razvitka ka socijalizmu i komunizmu. Marksisti-lenjinisti ne govore o cilju i smislu ljudskog života izvan vremena i prostora, već o konkretnim zadacima, koji su objektivno uslovljeni objektivnim uslovima, o konkretnom smislu i cilju njihovog života na svakoj konkretnoj etapi društvenog razvitka“ (strana 75).

Treću glavu ovog rada autor posvećuje *statističkom karakteru društvenih zakona*.

Dalje razvijajući misao i uzročno-posledičnim vezama u društvu, o socijalnim neophodnostima i akcidenacijama, Popov posvećuje s pravom dosta pažnje karakteru naučnog zakona, posebno — društvenih zakona.

Pisac monografije „Uzročnost u društvu“ odbacuje neka građanska teoretisanja koja negiraju mogućnost da u društvu postoji objektivna zakonitost pa, prema tome, i mogućnost preciznog naučnog predviđanja kakav je slučaj u prirodnim naukama. Popov odbacuje i shvatanje da je u društvu moguće govoriti samo o tendencijama, prostim i bilo kakvim, odnosno da u društvu vladaju tendencije koje ne izražavaju neku objektivnu nužnost, neophodnost veza među pojavama. On se pridružuje shvatanjima da se može govoriti o dvema vrstama zakonomernosti: *dinamičkoj* i *statističkoj*. „Dinamički zakoni se realizuju u tačnoj funkcionalnoj zavisnosti u svakom datom momentu vremena“ (strana 80). Smatra se da su tipični dinamički zakoni takvi kao što su oni u klasičnoj mehanici („Sva tela padaju na zemlju jednakim ubrzanjem“ i dr.) ili zakoni kretanja planeta i sunca. Saznanje ovih zakona od strane astronoma daje mogućnost da se predvide apsolutnom tačnošću (datum, čas, minuta itd.) po mračenja sunca ili meseca. Primer zakona uzajamnog privlačenja tela zahvajući gravitacionom polju, izražen formulom $F = \frac{m_1 m_2}{r^2}$, ilustruje, takođe, dinamičku zakonitost: sila međusobnog privlačenja tela u svakom datom momentu vremena biće upravo proporcionalna proizvodu njihovih masa i obratno proporcionalna kvadratu rastojanja između njih.

Što se tiče statističkih zakona, oni deluju kako u prirodi tako i u društvu. Naime, „Svi zakoni u društvu imaju statistički karakter. Oni ne deluju podjednako, tj. u svakom konkretnom slučaju i u svakom momentu vremena već kao zakon tendencije“ (strana 83). Dakle, statistički zakoni su oni koji važe za masovne pojave (naročito istorijske, društvene) koje se pokazuju kroz odstupanja i kao tendencije koje, po citiranim rečima Marksa, „deluju i nameću se gvozdеноm nužnošću“.

Zakonomerna tendencija je, u stvari, zakon koji odražava specifičnu vezu među pojavama i njihov razvoj u pravcu na koji deluju mnogi faktori, ali koji se opredeljuje osnovnim silama i činionicima. U društvu deluju takve zakonomerne tendencije ili takozvani statistički zakoni. „Oni deluju kao zakoni sistema kao celine i realizuju se kao zakoni-tendencije. To je tako jer u društvu deluju različiti faktori — objektivni i subjektivni, spoljni i unutrašnji. . . Zakonomerna tendencija se ispoljava u pravcu u kome deluju osnovni i određujući faktori“ (strana 106).

Osnovna uzročna veza u društvu je *uzajamni odnos između društvenog bića i društvene svesti*. Taj odnos se ispoljava tako što je društveno biće određujući uzrok razvoja društvenog saznanja. Sa svoje strane oblici društvene svesti obratno uzročno utiču na samo društveno biće. Karakteru ovog odnosa kao određene društvene zakonitosti, uzročnosti Popov posvećuje četvrtu glavu ove svoje knjige.

Pisac najpre razmatra definiciju kategorije društvenog bića. On odbacuje nekoliko poznatih odredbi pojma društvenog bića i smatra da je društveno biće ona „društvena sila, koja leži u osnovi celokupnog razvitka društva, kao i u osnovi razvitka društvenog saznanja. A ta sila je način proizvodnje materijalnih dobara“ (strana 100). Kritikujući gledišta nekih savremenih bugarskih i sovjetskih filozofa (Štipski, Ošavkov, Kiselinčev, Gindev, Čagin, Harčev, Tugarinov i dr.), Stoiko Popov smatra da ne samo da „geografska sredina . . . ne može da se uključi u društveno biće“ (strana 113) odn. da „stanovništvo ne . . . ulazi u društveno biće“ (strana 113), već da i socijalno-politička praktična delatnost ne ulazi u sastav društvenog bića pošto je ona sekundarna „u odnosu na proizvodne odnose i čini njihov odraz“ (strana 125). Po njemu „društveno biće, to je način proizvodnje, pošto on ima primarnu, osnovnu i određujuću ulogu u odnosu na razvitak svih drugih društvenih pojava“ (strana 129).

Popov dodiruje suštinu i ulogu društvenog bića i u prethodnim glavama. Međutim, ovde on dublje razrađuje svoju misao i argumente u odnosu na društveno biće i društvenu svest. To nam daje pravo da baš ovde stavimo neke primedbe koje su, smatramo, osnovane bez obzira na nesumnjivu vrednost koju ova knjiga poseduje.

Autor monografije „Uzročnost u društvu“ u najmanju ruku ispoljava dosta konfuzije u svojoj odredbi pojmova, a samim tim i odnosa društvenog bića i društvene svesti. On očigledno meša pojmove (i odnos) društveno-ekonomske baze i nadgradnje društva. Najčešće, društveno biće smatra osnovom (bazom) društva dok je društvena svest deo društvene nadgradnje. U takvoj socijalnoj strukturi javlja se praznina, jer je socijalno-politička nadgradnja izuzeta. Društvo se ne javlja *celinom* društvenog bića i društvene svesti, jer se, po njemu, politička delatnost, klasne borbe, organizacije, kulturne i druge institucije, nacionalni odnosi, državni aparat i dr. ne uključuju u društveno biće s obzirom da su delovi nadgradnje, a ne spadaju ni u takozvanu idejnu

nadgradnju. Popov ne vidi da je društveno biće celokupnost objektivnih, realnih i praktičnih odnosa, koja određuje subjektivnu realnost ljudi — njihovu društvenu svest; on ne vidi da su ekonomski procesi i odnosi (način proizvodnje) *samo osnovna* sila društvenog bića (pored socijalno-političkih sila) koja određuje čitavo društvo, pa i društvenu svest. Jedan je, dakle, odnos društveno-ekonomska baza (osnova) i nadgradnja društva, a drugi — društveno biće i društvena svest. To su dva ugla posmatranja primarnih socijalnih odnosa, dve vrste relacija između bitnih kategorija društva koje ne protivreče jedna drugoj ali se ne mogu ni poistovećivati ili mešati. Popov, naravno, ne misli da socijalno-politički uslovi ne deluju i ne utiču na karakter društvenog saznanja. On samo smatra da socijalno-politički život čini deo nadgradnje koji ne ulazi u okvire društvenog bića. Međutim, društveno biće obuhvata kako ekonomsku bazu društva (način proizvodnje) tako i socijalno-političku nadgradnju čineći ono što je poznato kao osnova društvene svesti. Uostalom sam Popov morao je da prizna da se „lenjinizam kao dalji stvaralački razvitak marksizma formira u epohi imperijalizma jer su tada protivrečnosti kapitalističkog društva, uključujući i protivrečnost između još više naraslih proizvodnih snaga i konzervativnih kapitalističkih proizvodnih odnosa, bile izoštrene u mnogo većem stepenu, nego ranije“ (strana 144). Dakle, ovde je društveno biće lenjinizma dato, ispravno, kao *celokupnost* protivrečnosti imperijalizma, uključujući i one u načinu proizvodnje. Podsećamo da je Marks, istupajući protiv „grubog materijalizma“, suštinu čoveka određivao kao „sveukupnost svih društvenih odnosa“ ističući da i „svest nikada ne može biti nešto drugo do svesno biće, a biće ljudi jeste njihov stvarni životni proces“ (*Nemačka ideologija*, Beograd 1956., str. 25).

Na kategoriji društvene svesti Popov se manje zadržava tako da se ne mogu do kraja tumačiti njegovi osnovni stavovi iz oblasti ove problematike. On se manje-više pridružuje sovjetskom filozofu A. V. Baranovu u shvatanju strukture društvenog saznanja i zaključuje da „društveno saznanje obuhvata pre svega društvenu ideologiju i društvenu psihologiju“ (strana 136). Ideologija je, dakle, shvaćena kao sistematizovana svest, kao celina posebnih oblika svesti (nauke, morala, filozofije i dr.), a ne, pre svega, kao klasna svest, kao „posebna“ svest; ili kao svest prelomljena kroz prizmu grupe odnosno klase i nastala u uslovima eksploatacije čoveka po čoveku i alijenacije.

Poslednju glavu svoje monografije Popov posvećuje *pokretačkim i konzervativnim silama (uzrocima, činiocima) u socijalističkom društvu*.

Pokretačke snage socijalističkog društva su istovremeno, piše autor, njegovi zakoni, mada to ne znači da su svi zakoni socijalističkog društva njegove pokretačke snage.

Protivrečnosti u društvu i rešavanje tih protivrečnosti su pokretačke snage menjanja i razvitka. „Pokretačka sila u socijalističkom društvu pretstavlja ne beskonačna borba suprotnosti već njeno pravilno i blagovremeno razrešavanje“ (strana 167). Polazeći sa pozicija XX i XXII Kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza, kao i od kritike kulta ličnosti i politike međunarodne aktivne koegzistencije, Popov osuđuje stavove Kineske komunističke partije, staljinističke i ždanovljevske pozicije i druga dogmatska tumačenja osnovnih pokretačkih sila socijalističkog društva i oblika njegovog menjanja. Osnovni zakon socijalizma Popov formuliše kao potpuno zadovoljavanje stalno rastućih materijalnih i kulturnih potreba celog društva i kao borbu za svestrani razvitak ličnosti putem neprekidnog razvitka i usavršavanja